

_____ **KU CZCI**
BOGÓW i LUDZI
Skarby z okolic Sanoka. Studium interdyscyplinarne

Wojciech Blajer • Tomasz Bochnak • Katarzyna Cywa
• Aldona Garbacz-Klempka • Gabriela Glinianowicz • Piotr
Jurecki • Piotr Kotowicz • Piotr Kuroпка • Jeannette
J. Łucejko • Marcin Maciejewski • Aldona Mueller-Bieniek
• Kamil Nowak • Marcin M. Przybyła • Katarzyna Skowron

KU CZCI BOGÓW i LUDZI

Skarby z okolic Sanoka. Studium interdyscyplinarne

KU CZCI BOGÓW i LUDZI

Skarby z okolic Sanoka. Studium interdyscyplinarne

Redakcja / Editors:

Wojciech Blajer, Piotr Kotowicz, Marcin Maciejewski

Recenzenci / Reviewers:

dr hab. Justyna Baron prof. UWŕ
prof. dr hab. Maciej Kaczmarek

Opracowanie Graficzne / Layout:

Artur Olechniewicz

Korekta / Proof Reading:

Ewa Kasprzak, Redakcja

Tłumaczenie / Translations:

Grzegorz Żabiński

Projekt pn. „Interdyscyplinarne studium skarbów przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z okolic Sanoka” dofinansowano ze środków:

- Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury w ramach Programu Narodowego Instytutu Dziedzictwa „Ochrona zabytków archeologicznych”
- z budżetu Województwa Podkarpackiego
- z budżetu Powiatu Sanockiego

Druk publikacji dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pochodzących z Funduszu Promocji Kultury oraz ze środków z budżetu Województwa Podkarpackiego

Pełna wersja publikacji wraz z niedrukowaną bazą danych do rozdziału M. Maciejewskiego (MS Excel plik „Zestawienie”) jest dostępna w wersji elektronicznej na stronie internetowej Muzeum Historycznego w Sanoku / Full version of this publication with the unprinted database for the part of M. Maciejewski (MS Excel file “List”) is available on the website of the Historical Museum in Sanok

ISBN 978-83-227-9600-9

Copyright © by Autorzy 2022 r.

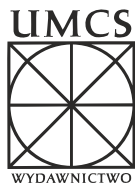
Copyright © by Wydawnictwo UMCS 2022 r.

Copyright © by Muzeum Historyczne w Sanoku 2022 r.

Wydawcy / Publishers:

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
ul. Idziego Radziszewskiego 11, 20-031 Lublin
tel. 81 537 53 04
www.wydawnictwo.umcs.eu
e-mail: sekretariat@wydawnictwo.umcs.lublin.pl

Muzeum Historyczne w Sanoku
ul. Zamkowa 2, 38-500 Sanok
tel. 13 46 306 09
www.muzeum.sanok.pl
e-mail: muzeum@muzeum.sanok.pl

Druk i oprawa / Printing and binding:

Drukarnia Wielkopolska, Sp. z o.o.
ul. Dziewińska 41, 60-178 Poznań
e-mail: marketing@drukarniawielkopolska.pl

Spis treści

Wojciech Blajer, Piotr Kotowicz, Marcin Maciejewski / <i>Wstęp</i>	7
Piotr Kotowicz / <i>Uwagi o okolicznościach odkrycia i dotychczasowych pracach nad depozytami z Falejówki (skarb II), Międzybrodzia, Sanoka (Białej Góry), Woli Sękowej i Zarszyna (skarb II)</i>	9
Wojciech Blajer / <i>Analiza typologiczno-stylistyczna i chronologiczna przedmiotów ze skarbów odkrytych w Falejówce (skarb II), Zarszynie (skarb II), Woli Sękowej i Sanoku (Białej Górze)</i>	31
Tomasz Bochnak, Katarzyna Skowron / <i>Analiza typologiczno-stylistyczna i chronologiczna przedmiotów ze skarbu odkrytego w Międzybrodziu</i>	65
Kamil Nowak / <i>Badania śladów produkcji i używania przedmiotów brązowych ze skarbów z Woli Sękowej, Falejówki (skarb II), Sanoka (Białej Góry) i Zarszyna (skarb II)</i>	79
Aldona Garbacz-Klempka, Piotr Jurecki / <i>Analiza metaloznawczo-technologiczna przedmiotów ze skarbów odkrytych w Falejówce (skarb II), Zarszynie (skarb II) Woli Sękowej i Sanoku (Białej Górze)</i>	95
Aldona Mueller-Bieniek, Katarzyna Cywa / <i>Pozostałości roślinne towarzyszące skarbowi przedmiotów brązowych z Sanoka (Białej Góry) i Woli Sękowej</i>	141
Piotr Kuroпка / <i>Analiza morfologiczna próbek pobranych z wnętrza brązowych okuć stanowiących elementy skarbu z Sanoka (Białej Góry)</i>	149
Jeannette J. Łucejko / <i>Określenie funkcji naczynia ceramicznego z Zarszyna (skarb II) na podstawie badań chromatograficznych</i>	153
Marcin M. Przybyła / <i>Badania magnetyczne na terenie stanowiska nr 11 w Zarszynie</i>	159
Marcin Maciejewski / <i>Różne a jednak podobne. Nowo odkryte skarby z okolic Sanoka na tle sytuacji osadniczej i kulturowej na terenie wschodniej części polskich Karpat</i>	167
Wojciech Blajer, Piotr Kotowicz, Marcin Maciejewski / <i>Podsumowanie</i>	213
<i>Bibliografia</i>	219
Gabriela Glinianowicz, Piotr Kotowicz / <i>Katalog</i>	237
<i>Tablice</i>	263

Wstęp

Wojciech Blajer, Piotr Kotowicz, Marcin Maciejewski

Wschodnia część polskich Karpat w młodszych okresach epoki brązu oraz wczesnej epoki żelaza to obszar nadal słabo rozpoznany i zagadkowy. Obraz taki potęguje też jego odrębność w stosunku do regionów położonych bardziej na północ, które były zasiedlone przez społeczności związane z tarnobrzeską kulturą łużycką (Gedl 1998a). Z kolei silne związki z kulturami rozwijającymi się na południe od głównego grzbietu karpackiego doprowadziły do wykształcenia się tutaj lokalnych grup, których charakter jest jednak nadal niejasny (por. Czopek, Poradyło 2008). Jeszcze do niedawna tereny te znane były w głównej mierze ze znalezisk skarbów (Moskwa 1976) i chociaż sytuacja powoli zaczyna się zmieniać (por. np. Muzyczyk, Pohorska-Kleja 1994; 1996; Gedl 1998a; Zielińska 2005b; Madyda-Legutko, Pohorska-Kleja 2012; Dębiec, Saile 2018)¹, to nadal odgrywają one znaczącą rolę w interpretacjach sytuacji kulturowej na tym obszarze.

Pierwszych odkryć depozytów przedmiotów brązowych w okolicach Sanoka dokonano jeszcze w latach 70. XIX stulecia. Były to: datowany na wczesną epokę brązu skarb ze Stefkowej (pow. leski) (Kostrzewski 1964, 70-71, tabl. XXVI) oraz zawierający kilkanaście wyrobów brązowych i paciorki szklane depozyt z Zarszyna (pow. sanocki) (*ibidem*, 81, ryc. 117; Kotowicz 2015, 21-22, 24, ryc. 3). Kolejny skarb odkryto ok. 1914 r. w Zagórzcu (pow. sanocki) i składały się na niego dwie bransolety spiralne (Moskwa 1976, 336-337, ryc. 87), a tuż przed II wojną światową (w 1938 r.), podczas budowy szybu naftowego w Tyrawie Solnej (pow. sanocki), natrafiono na skarb brązowych bransolet (*ibidem*, 318, ryc. 78). Na kolejne takie znaleziska trzeba było czekać aż do schyłku XX stulecia. Dokonano wówczas spektakularnego odkrycia w Hłomczy (pow. sanocki). W trakcie badań archeologicznych prowadzonych na terenie osady (stan. 1) natrafiono na naczynie ceramiczne, w którym zdeponowanych było ok. 300 małych ozdób i ich fragmentów oraz szklane paciorki (Muzyczuk 2003). Dwa kolejne skarby trafiły do zbiorów Muzeum Historycznego w Sanoku – niestety, zostały odkryte i podjęte bez udziału archeologa. Pierwszy z nich, znaleziony na górze Paproć w Załużu (pow. sanocki), w 1999 r., składał się z kilkudziesię-

ciu przedmiotów brązowych i ich fragmentów, drugi, znaleziony w Falejówce (pow. sanocki), to depozyt trzech miniaturowych sierpów (Zielińska 2007, 14-18, fot. 5-6).

Wzmoczona aktywność „detektorystów”, ale też legalnie działających poszukiwaczy spowodowała, że nie były to ostatnie odkrycia tego typu. W latach 2013-2019 do sanockich archeologów dotarły informacje o kolejnych skarbach datowanych na epokę brązu, wczesną epokę żelaza oraz okres lateński, a za nimi również same zabytki. Trzy takie depozyty – datowany na starszą epokę brązu skarb z Rzepedzi (pow. sanocki) (Kotowicz *et al.* 2016) oraz dwa lateńskie zespoły z Pakoszówki (pow. sanocki) (Bochnak, Kotowicz 2015; Bochnak *et al.* 2017) – zostały już opublikowane. Opracowanie i analiza pozostałych pięciu depozytów, przechowywanych w zbiorach Muzeum Historycznego w Sanoku, przekroczyłoby jednak możliwości placówki. Szansę taką stworzyło uzyskanie dofinansowania z programu „Ochrona zabytków archeologicznych” Ministerstwa Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu, które przychylnie oceniło przygotowany projekt pt. „Interdyscyplinarne studium skarbów przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z okolic Sanoka” (nr zadania: 05579/21). Włączono do niego pięć depozytów: z Falejówki (skarb II), Międzybrodzia (pow. sanocki), Sanoka (Białej Góry), Woli Sękowej (pow. sanocki) oraz Zarszyna (skarb II). Projekt był realizowany w latach 2021-2022.

W ramach projektu przeprowadzono kompleksową konserwację 424 zabytków z trzech skarbów (Sanok, Wola Sękowa i Zarszyn), a pięć brązowych czarek z depozytu z Zarszyna poddano również częściowej rekonstrukcji. Czynności te wykonała firma „Dolmen S.C. Marcin Przybyła Michał Podsiadło” z Krakowa pod kierunkiem Marcina M. Przybyły². Wytypowane zabytki i próbki ze skarbów poddano też badaniom specjalistycznym. Dla 50 przedmiotów przeprowadzono kompleksowe badania archeometalurgiczne w Centrum Badań Nawarstwien Historycznych Wydziału Odlewnictwa Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, których przebiegiem kierowała Aldona Garbacz-Klempka. Z tym zagadnieniem powiązane

¹ Sytuację tę może zmienić opracowanie i opublikowanie materiałów z szeregu stanowisk badanych w trakcie dużych inwestycji, takich jak budowa obwodnicy Sanoka (por. np. Bulas *et al.* 2019, 57-64) czy linii gazociągu Hermanowice–Strachocina (por. Dębiec *et al.* 2020).

² Dwa pozostałe skarby zostały już wcześniej zabezpieczone przez ten zespół konserwatorski.

były analizy śladów użytkowania wytypowanych 80 przedmiotów brązowych wchodzących w skład czterech ze skarbów. Ich wykonawcą był Kamil Nowak z Instytutu Archeologii Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Niezwykle istotnymi elementami projektu były badania szczątków organicznych – roślinnych i zwierzęcych – odkrytych w depozytach z Sanoka (Białej Góry) i Woli Sękowej. Analiza 19 próbek roślinnych powierzona została Aldonie Mueller-Bieniek z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego oraz Katarzynie Cywie z Instytutu Botaniki im. W. Szafera Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, z kolei pięć próbek szczątków zwierzęcych poddał badaniom Piotr Kuropka z Zakładu Histologii i Embriologii na Katedrze Biostruktury i Fizjologii Zwierząt Wydziału Medycyny Weterynaryjnej Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu. Zachowanie się szczątków organicznych pozwoliło również na wykonanie datowań radiowęglowych, które przeprowadzono w Laboratorium Radiowęglowym w Poznaniu pod kierunkiem Tomasza Goslara. Z kolei Jeanette J. Łucejko z Uniwersytetu w Pizie podjęła się analizy zawartości naczynia glinianego, w którym pierwotnie umieszczono zestaw pięciu czarek brązowych z Zarszyna. Ważną częścią projektu było przeprowadzenie nieinwazyjnych badań geomagnetycznych miejsca odkrycia skarbu w Zarszynie, które miały potencjalnie wyjaśnić kontekst jego ukrycia. Badania te wykonał Marcin M. Przybyła. Dopelnieniem opracowania depozytów stały się ich analizy typologiczno-stylistyczne i chronologiczne wykonane przez Wojciecha Błajera z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego (skarby z Falejówki, Sanoka, Woli Sękowej i Zarszyna) oraz Tomasza Bochnaka z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego i Katarzynę Skowron z Muzeum Narodowego w Krakowie (skarb z Międzybrodzia), a także opracowanie zagadnień osadniczych, które szczegółowo rozpatrzył Marcin Maciejewski z Instytutu Archeologii Uniwersytetu im.

Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Dodatkowo, na potrzeby niniejszego wydawnictwa, Piotr Kotowicz z Muzeum Historycznego w Sanoku przygotował część dotyczącą okoliczności odkrycia i przebiegu wstępnych prac nad omawianymi depozytami.

Szeroki zakres zastosowanych narzędzi analitycznych nie był podporządkowany konkretnej hipotezie. Celem tych badań było poszerzenie wiedzy na temat zjawiska deponowania skarbów przedmiotów metalowych. Ostatnie lata w archeologii polskiej obfitują w podobne projekty (Charzykowy – Rząska, Walenta (red.) 2017; Rosko – Maciejewski 2019; Witaszkowo – Kobyliński (red.) 2014; Karmin – Baron *et al.* 2019a; Nowe Kramsko – Michalak, Orlicka-Jasnoch (red.) 2019; Marcinowice – Michalak, Przechrzta (red.) 2020; Gdynia Karwiny – Dziegielewski *et al.* 2019; Kaliska – Kaczmarek *et al.* 2021; Brudzyń, Cierpice i Elgiszewo – Gackowski, Dąbrowski (red.) 2020; Gackowski *et al.* (red.) 2022; Lubnowy Wielkie – Maciejewski *et al.* w druku). Wszystkie je łączy fundamentalne pytanie badawcze – dlaczego deponowano przedmioty metalowe. Różne analizy pozwalają zrozumieć decyzje podejmowane przez społeczności deponujące wspomniane artefakty na różnych etapach – od wyboru jaki przedmiot metalowy zostanie wykonany, jak będzie wykorzystywany i jakie zyska znaczenia, aż po decyzję kiedy, gdzie i jak zostanie wyłączony z obiegu kulturowego (Maciejewski 2018).

Książka, którą trzymają Państwo w ręku, jest końcowym efektem projektu „Interdyscyplinarne studium skarbów przedmiotów metalowych z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z okolic Sanoka”, w którym sumarycznie przedstawiono wyniki omówionych wyżej analiz i badań fizykochemicznych. Mamy nadzieję, że w znacznej mierze przyczyni się ona do wyjaśnienia fenomenu składania przedmiotów metalowych w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza, a przez to również procesów kulturowych zachodzących we wschodniej części polskich Karpat.